

Research Article / Araştırma Makalesi

Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Kadınların İnas Darülfünuna ve Darülfünun Tıp Fakültesi'ne Girmeleri Hususunda Bazı Mülahazalar
Some Considerations Regarding the Entry of Women to the Inas Darulfunun and the Darulfunun of Medicine Faculty in the Last Periods of the Ottoman Empire

Hülya Öztürk

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, Eskişehir, Türkiye

Özet: Kadınlar ülkemizde çalışma hayatına ve sağlık alanında çalışmaya çok büyük mücadeleler sonrasında girebilmişlerdir. Kadınların gerek okuma-yazma ve diploma sahibi olmaları isteği gerekse hekim olabilme istekleri oldukça büyük tepkilerle karşılaşmış, konu dönemin erkek erki ve kamuoyuna yön veren önemli gazete ve mecmua sayfalarında uzun süre tartışılmıştır. Kadınlar, 1842-43 döneminde Charles Ambroisse Bernard'ın Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'yi modernleştirme çabalarıyla ebelik eğitimi alabilmeye adım atmışlardır. Bu tarihlere kadar diplomalı kadınların sağlıkta görünür olduğunu görsel de kadının sağlık mesleğine hekimlik özelinde girmesi ve eğitim alabilmesi için kamuoyunda ve süreli yayınlarda tepkiler sürmüştür, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde sürdürülen bu tartışmalar oldukça artmıştır. Kadınların sağlık mesleğine girişleri sırasındaki tartışmaları hekimlik özelinde ortaya koyabilmeyi amaçlayan çalışmada, kadınların 1842-43 döneminde yılında ebeliğe dâhil olmalarının ardından 19. yüzyılın sonlarında başlayan ve 1922-1923 dönemi Tıp Fakültesine kabullerine kadar geçen dönemde dönemin gazetelerinden Servet-i Fünun, Tanin, İkdam, Kadınlar Dünyası ile Başbakanlık Osmanlı Arşivlerine ait belgeler taranmış, Ekim 2022 ve Nisan 2023 tarihleri arasında gerçekleştirilen bu taramalar yazar tarafından Osmanlı alfabesinden günümüz Türkçesine çevrilerek metin içerisinde kullanılmıştır. Konu dönemin süreli yayınlarında çok ateşli tartışmalarla sürdürülmüş, tartışmalar nihayetinde sağlıklı nesillerin temelini atılması için kadını topluma katmak desteklenen bir noktaya gelebilmiştir. Kadınların Tıbbiye'ye girişlerinin 100. yılı tamamlanan günümüz Türkiye'sinde bu mücadeleyi bilmek; kadın hak ve özgürlüklerine olan bilinci artırarak kadını bulunduğu konumundan bir adım daha ileri taşıyabileceği umutlarını da yeşertmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık, Tabibe, Tıp eğitimi, Gazeteler

Abstract: Women have been able to enter working life and working in the field of health in our country after great struggles. The desire of women to be able to read and write, to have a diploma, and to be a doctor faced great reactions, and the issue was discussed for a long time in the pages of important newspapers and magazines that directed the male power and public opinion of the period. In 1842-43, during the efforts of Charles Ambroisse Bernard to modernize the Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane, women took steps to receive midwifery education. Even though we have seen that women with diplomas have been visible in health since these dates, reactions continued in the public and in the publications so that women could enter the health profession as a physician and receive education, and these discussions, which continued in the last period of the Ottoman Empire, increased considerably. In the study, which aims to reveal the debates during the entry of women into the health profession in the context of medicine, the period's newspapers Servet-i Fünun, Tanin, İkdam, Kadın Dünyası, which started at the end of the 19th century after women became involved in midwifery in 1842-43 and until their admission to the Faculty of Medicine between 1922 and 1923. The documents belonging to the Prime Ministry Ottoman Archives were scanned, and these scans carried out between October 2022 and April 2023 were translated from the Ottoman alphabet into today's Turkish by the author and used in the text. The issue was continued with very heated debates in the publications of the period, and the discussions were finally brought to a point where it was supported to include women in society in order to lay the foundations of healthy generations. Knowing this struggle in today's Turkey, which marks the 100th anniversary of women's entry into Medicine; It also raises hopes that it can carry women one step further from their current position by raising awareness of women's rights and freedoms.

Keywords: Health, Tabibe, Medical education, Newspaper

ORCID ID of the authors: HÖ. [0000-0003-2451-210X](https://orcid.org/0000-0003-2451-210X)

Received 05.06.2023

Accepted 15.06.2023

Online published 16.06.2023

Correspondence: Hülya ÖZTÜRK- Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, Eskişehir, Türkiye
e-mail: hulyaozturk33b@gmail.com

1. Giriş

Kadın tabiplerin varlığına klasik dönem Osmanlı'da dahi rastlanmaktadır. 15. yüzyıl hekimlerimizden Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun Cerrahiyet'ül Haniyye'sinde kadın tabiplerden bahsedildiği gibi, 17. yüzyılda Saliha Hatun, 18. yüzyılda sarayda hekim kadın isimli birinin varlığı bu dönemlerde bilinmektedir. Ayrıca kadın sağlık çalışanları toplum hayatında da görev almışlardır(1,2). Sarayda görevli kadın hekimlerin Osmanlı sağlık sistemindeki yerleri genellikle usta-çırak ilişkisiyle devam etmiş, modern anlamda tıp eğitimi içerisine dâhil olabilmeleri ise 20. yüzyılın ilk çeyreğinde verilen büyük mücadeleler sonrasında pek çok engelin aşılabilmesiyle gerçekleşebilmiştir(1,2).

Fransız İhtilali'nin yansımaları olan eşitlik, özgürlük ve milliyetçilik hareketlerinin ardından oluşan yenedünya düzeninin etkisiyle Osmanlı İmparatorluğundan kopmak isteyen ulusların sayısı artmış, devlet 19. yüzyılın sonu, 20. yüzyılın başında birçok savaş vermek zorunda kalmıştır. Nitelikli hekim ve yardımcı personel eksikliği, savaşın getirdiği yıkım kadar hissedilir olmuş, devlet erkani konu ile ilgili düzenlemeler yapmak zorunda kalmıştır(3). Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde kadınların sosyal hayatta ve ardından sağlık hizmetlerinde aktif rol almasını kolaylaştırmıştır.

2. Gereç ve Yöntem

Kadınların eğitimi her alanda zor kabullenilmiştir. Kadınların eğitimiyle ilgili Halide Edip(Salih)'in beyanatları şöyledir; *“Darülfünûn isteyip istemeyeceğimize kendimiz karar veririz...yeni usûlde idâdiler isteriz...erkeklerle arkadaş, vâlide olacak şekilde yanlarında yürümek isteriz”, kadınların zihinlerini masallarından temizlemeli, râfa koyup gözlerin hazzı için bakmayı, hizmetkâr görüp çalıştırmayı ortadan kaldırmalıyız.”*(4).

Çalışmada Osmanlı Devleti'nin son döneminden itibaren modern anlamda kadınların yüksek ve meslek eğitimine girme süreçleri ve tartışmaları tıp ve sağlık eğitim alanı önceliğinde incelenmiştir. Tabibelik

özelinde gerçekleştirilen çalışmada literatürde çok fazla incelenen tabibelik tarihine yer verilmeyecek, daha ziyade kadınların çalışma hayatına girişleri sırasında siyasi erki oluşturan erkeklerin görüşleriyle dönemin süreli yayınları olan gazete ve mecmualarında yer alan mülahazalara değinilecektir.

Geç Osmanlı döneminin önemli süreli yayınlarından Servet-i Fünun, İkdam-Tanin-Kadınlar Dünyası gibi konuya yoğun yer veren gazeteler kütüphanelerin Mikrofilm Odaları ve gazetelerin kendi arşivlerinden taranmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin çalışmanın konusunu oluşturan dönemleri incelenmiştir. Tarih Araştırma yazılarında kullanılan Araştırma metodu Tıp Tarihi araştırması olan bu yazıda da kullanılmış, Osmanlı Türkçesi ile yazılmış belge ve gazetelerin çevirisi yapılmış, tasnif edilmiş, ilgili bulunan belgeler tahlil ve tenkid süreçlerinin ardından metin içerisinde kullanılmıştır. Osmanlıca belgelerin günümüz Türkçe 'sine çevrilmesi yazar tarafından gerçekleştirilmiş, tüm arşiv tarama-sınıflama-çeviri işlem süreçleri, 6 aylık bir çalışma ile tamamlanmıştır.

3. Bulgular

1. Kadınların Eğitim Alma Hususu Hakkında Bazı Mülahazalar

Tanzimat ve ardından Meşrutiyet dönemleri Osmanlı için Fransız İhtilalinin de yansımalarıyla bünyesinde eşitlik-özgürlük akımlarını taşıdığı bir zaman dilimidir. Bu dönemden itibaren inas için rüştiyeler açılmışsa da ailelerin kızları okula göndermedeki sahip oldukları toplumsal-dini tutumları, toplumdaki kız öğrencilere alışık olmama durumu okulların doluluk oranını etkilemiştir. 1870'lerde Sultanahmet rüştiyelerinde okuyan kız çocuklarından öğretmen yetiştirmek için kız öğretmen okulu (Dârümuallimât) açılmıştır(5).

II. Meşrutiyetle birlikte hâkim istibdat azalmış, özgürlükçü rüzgârlar esmeye başlamıştır. Bu dönemde Halide Edip'in kadınların çalışma hayatına girmelerini destekleyen yazıları oldukça fazladır.

Bunlardan bazıları şöyledir; Edip, “beşiği sallayan el dünyaya hükmeder” başlıklarını içeren yazılar kaleme almış, kadınların elinden tıpkı evde olduğu gibi okuma ve çalışma hayatında da hiçbir şeyin kaçmayacağını belirtmiştir. Edip, pek çok yazısında “mekteb” nidalarına yer vermiş, kadınların okuma isteklerine vurgu yapmıştır. Dönemin önemli özelliklerinden biri de kadınların bu okuma isteklerine bir gerekçe sunma zorundalığıdır. Bunun gerekçesi de gerek Halide Edip gerek diğer savunularca “iyi çocuk yetiştirebilmek” olarak kamuoyuna yansıtılmıştır. Bu gerekçe sadece dönemin kadının okumasını destekleyen erkeklerince değil, kadınlarca da sunulmuştur. Kadınların gelişmesi fikri erkekler içerisinde meşrutiyetle birlikte artmıştır. Meşrutiyet yönetimi pek çok alanda olduğu gibi kadınların toplumsal algısında da değişimi beraberinde getirmiştir. Bu durum dönemin gazetelerine, “İstibdat döneminin bitimiyle erkeklerin gözlerinin ecnebilere çevrildiği, ülke kadınlarını bu halleriyle beğenmedikleri, kadınlara süratle terakki önerilmesi” şeklinde yansımıştır(6).

1910’lardan sonra meşrutiyetle tartışmalar da hız kazanmış, pek çok gazete sütunlarında bu konuya ehemmiyet verilmiştir. Tanin gazetesi, kadın eğitiminin Halide Salih ve Nezihe Muhlis gibi dönemin önemli kadınları ve pek çok erkek yazarınca tartışıldığı bir mecradır. 1911’de, “Kızlarımızı Terbiye Edelim, Sultani-yi İnas” başlıklı yazılar yayınlanmış, buna göre “herkesin eğitim almaya hakkı olduğu, kız çocuklarına önem verilmesi ile İnas Sultanisi ve kadınların eğitiminin önemine” vurgular yapılmıştır. Özellikle 1911’de Mekteb-i Sultani İnas’la ilgili oldukça fazla yazı mevcuttur. Ulaşılabilen yazıların çoğu imzasız, kadınların talim-terbiyesine önem verilmesiyle toplumun geri kalmışlığının doğru orantılı olduğunu iddia eden yazılardır(7).

Kadınlar Dünyası Dergisi 04.04.1913’de yayın hayatına başlamıştır. Dergide kadınların okuma hakkına olan vurgu büyük yankı uyandırmış, derginin ve dönemin aydınlarının çabaları sonunda derginin yayın hayatına başlaması daha bir yılı tamamlamadan Eylül 1914’de kadınlara yönelik İnas Darülfünunu açılmıştır. Tanin “İnas Darülfünun’da” başlığıyla üst üste yer verdiği sütununda

okuldaki gelişmeleri kamuoyuyla paylaşmıştır. Ancak, kadınların eğitim almalarını destekleyen tavrıyla bilinen Tanin’de dahi, 1908’den beri kadınların eğitim hayatına iştirakleriyle ilgili yazılar olsa da bu dergilerin yazılarında kadınların başarısına şaşırılmakta, Ocak 1915 yılı sayılarında, kadınların en zor konuları dahi anlayabildikleri ve hatta Cebir-felsefe gibi ağır derslerde muvaffakiyet gösterebildiklerinden hayretler içerisinde bahsedilmekteydi(7-8).

Kadınlar için açılan İnas Darülfünunu ilk mezunlarını 1917’de vermiş, bu kadınlar öyle çok ilgi toplamışlardır ki gazetelerde “ilk kadın mezuneler” başlığıyla haberler sıklıkla yer almış, mezun olan bu kadınların sonraki yıllarda ne yaptıkları zaman zaman sütunlara yansımıştır(9-10).

2. Tabibelik Üzerine Mülahazalar

Osmanlı Devleti’nin klasik teşkilatında sağlıkta kadınlar, usta-çırak usulü içerisinde var olmuştur. 1827’de II. Mahmut ve Doktor Mustafa Behçet Efendi’nin çabalarıyla açılan Tıphane ve Cerrahhane Amire adlı tıp okulunda ve 1839’da Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane ile birlikte tıp eğitiminin yenilenip diplomalı hekimlerin ülkemizde varlık göstermeye başlaması gelişmelerinden bu tarihlerde kadınlar faydalanamamıştır. 1840’ların başında Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane’de ebe sınıfları açılmasına rağmen kadın hekimler hakkında herhangi bir tartışma ve işlem yapılmamıştır. Bu durum toplumsal yapıdaki erkek egemen devlet yapısında çok doğaldır. 1839’da Mekteb-i Tıbbiye Adliye-i Şahane’nin açılmasından Darülfünun Tıp Fakültesi’ne kadar, Osmanlı’da sağlık eğitimi birçok konum ve içerik değişikliğine uğramış, idealist okul müdürleri tarafından sayısız yenilik getirilmiştir. Yapılan tüm düzenlemelerde kadınların tıp fakültesine girmesi yönünde bir adım olmamış, zamanla kadınlara hemşirelik kursları verilmeye başlanmışsa da hekim olabilmeleri için uzun bir mücadele gerekmiştir.(10) Osmanlı Devleti, Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi ve sonrasındaki sömürgeci güçler nedeniyle çok zor dönemlerden geçmeye başlamış ve aldığı yenilgiler nedeniyle değişen yenedünyaya uyum sağlamakta zorlanmıştır. Bu savaşlar ve dünyada gelişen fabrikacılık tüm dünyada

kadınların çalışma hayatına katılımını kolaylaştırmıştır. Bu dönemden itibaren Osmanlı'da da kadın toplum hayatında görünür olmaya başlamış, kadınların görevlerini yerine getirmek için hem hevesli hem de teşvik edici oldukları görülmüştür. Bu dönemler sağlık alanında kadınlara ilk olarak ebelik-hemşirelik-hasta-bakım-hekimlik kapılarını açmıştır. Bu kursların açılması ve kadınların yararlılığını göstermeye başlaması özellikle Dünya Savaşı yıllarında kendini hissettirmiştir. Osmanlı Devleti, savaş sırasında yardımcı personel olarak bakım sağlayan kadınlardan, savaş sonrasında kuracağı yeni düzende yararlanabileceğini anlamış ve Osmanlı aydınları, devletin toparlanmasının ve gelişmesinin toplumun bir parçası olan kadınların da işin içine katılmasıyla başarabileceğini fark etmişlerdir. Ancak yine de toplumda egemen erkek iktidar grubundan hepsi aynı fikirde değildi. Konu dönemin dergilerinde çok hararetli tartışmalarla devam etmiş, bazı kesimler kadının yerini evi olarak belirlerken, bazı kesimler de toplumun umudu olan çocukların eğitimi için kadınların eğitimine ve çalışmasına(5,10) destek vermeye başlamıştır. Bu tartışmalara göre, sağlıklı, bilgili, iyi eğitilmiş çocuklar için sağlıklı nesillerin temellerini atmak, bunun için de kadını topluma dâhil etmek gerekmektedir.

Osmanlı, 19. yüzyılın sonları ile 20.yüzyılın başlarında üst üste savaşlar vermekte olduğundan bakım ve hizmet veren bu gruplara ihtiyaç büyüktü. Bu yüzden ebe-hemşire olmak isteyenler tüm toplumca desteklenmiş, ebe ve hastabakıcı olarak kabul görmeleri kolaylaşmıştır. Oysa hekimlik gibi otoriteyi elinde bulunduran bir meslek grubunda bu kabul, biraz daha zorlu olmuştur. Gerek siyasette gerek toplumda erki elinde bulunduran erkeklerin kadınların hekim olma isteklerine olan tepkileri uzun tartışmalarla karşılaşmıştır. Kadınların tıp alanında eğitim alabilmeleri 1922-1923 eğitimöğretim döneminde olmuştur. Bu gecikme tüm dünyada benzer aşamaları geçirmiştir. Sanayi Devrimi ve fabrikalaşma yüzünden sağlıklı kadınların tıp alanındaki konumunun yeniden düzenlenmesine yönelik adımlar 19. yüzyılda gerçekleşmiştir. İlk diplomalı kadın hekim olarak bilinen Elizabeth Blackwell dahi 1870

ortalarına kadar çalışma izni alamamıştır(10,11).

Osmanlı klasik döneminden itibaren usta-çırak usulüyle hekimlik yapan kadınların yanında Tıphane ve Cerrahhane-i Amireyle başlayan yenileşme sürecinde kadınların hekimlik yapmalarına yönelik adımlar atılmamış, kadınlar 1840'lardan sonra sadece ebelik-hastabakıcılık-hemşirelik sınıflarıyla sağlık alanında yer almışlardır. Meşrutiyet'in ilanıyla özgürlükçü hava tabibelik konusunda tartışmaları beraberinde getirmiştir. Örneğin, 1890'da Ahmet Mithat'ın kaleme aldığı Diplomalı Kız adlı eserde; "kadınların talim terbiyesinin erkekler kadar gerekli olduğu, zamanı geldiğinde kadınlardan doktor, ispençiyar cerrah, ebe, yazar, filozof, muallimeler falanlar filânlar'ın çıkacağına", (12)değinilmiş, aynı yıl Mithat Efendi "tabibeler" yazısında yine kadınların hekim olma yolundaki isteklerine tercüman olarak özetle şunları söylemiştir; (12) "*kadından tabip sözü geçince herkesin yüzünde tebessüm oluşmakta, İngilizlerdeyse kadınların tababete iştiraklerinin tartışılmasının son bulduğuna ve fiiliyatta tabibe olmaya başladıklarına, yine Amerika'da 3000, İsviçre'de 40, İsveç'te 5, İspanya ve Romanya'da 2, Belçika'da 1 kadın etibbaya rastlandığına, hatta Amerika kadınlarının Amerika'da tıp kongresi tertip etmeye çalıştığına, kadınların tabiplikte başarılı olup olmayacaklarını bilemese de, kadın-erkeklerin sulh içinde bulunmalarını ümit ettiği*" konularına vurgu yapmıştır(13).

1900'lü yılların başında tabibelerin yurt dışında sayıları arttığı gibi ülkemizde de tartışmalar artmış, yurt dışı örnekleri sütunlara yansımıştır; Buna göre; Kadim Yunan ve Roma zamanından günümüze tıp ilmi ile meşgul kadınların olduğu, 1850'lerden sonra Amerika ve Lehistan'da kadınların darülfünunlara kabulüyle sayılarının arttığı, ilk diplomalı kadın doktorun İngiltere'li E.Blackwell olduğu, farklı ülkelerde hizmet veren mekteplerden sırasıyla Finlandiya Almanya, İsviçre'nin kadınlar için darülfünunlarını açtığı, yaşanan zorluklara rağmen 1893'de Amerika'da 2000'e yakın diplomalı tabibeye ulaşıldığı" dönemin kamuoyuna yansıyan durumlarından (14).

Gazeteler kadın doktor ve maharetlerini yurt dışı örnekleriyle tartışmakta, Osmanlı'da 1900'lerden itibaren kadınların Avrupa Darülfünunlarına kabul edildiği, 1864'de Zürih, 1868'de Paris, 1877'de Londra'da kadınlara mahsus bir darülfünun eğitim faaliyetlerinde kadın doktorlara yer verdiği belirtilmekteydi(13). 1907'de Almanya ve Fransa'da "vâlidelik mektebi" açılarak doktorlar, edebiyatçılar(6) ve tecrübeli annelerin öğretmenliğiyle annelik namına her konuda dersler verildiği belirtilerek, ülkemizde önemsenen çocuk yetiştirme politikaları doğrultusunda validelerin çocuk sağlığı açısından bilgilendirilmesi çok önemsenmiş, özellikle kadınların bu dersleri veriyor olması erkekten sakınan kadınlarımız için ayrıca önemli bulunmuştur. Kadın doktorun, hasta bakması-kadına ders vermesi, erkek doktora gitmek istemeyen ahali için alternatif olarak sunulmuştur(15).

Destekleyenlerin yanında karşı duranlar içinde de sayıları az olmayan bir grup mevcuttu. Bunlar yazılarında; kadının görevini çocuk bakmak ve evinin düzenini sağlamak olarak belirlemekte, hekimliği ise erkek işi olarak görmekteydiler. Ferid Vecdi-Musa Kazım gibi yazarlar, erkeklerin kadınlar ve toplumdaki yeri ile ilgili yazılar yazmışlar, bu yazılarında; Kadın ve erkek dimağının (beyni) farklı olduğu, ağırlık ve sahip olduğu yumrular açısından erkeğin beyninin baskın olduğunu belirterek kadını şefkatte erkeği zekâda üstün gören bir zihniyet ortaya koymuşlardır. Bu dergilerde kadının tabibe veyahut mühendis gibi meslekleri yapacağına evlenip beş tabip beş mühendis yetiştirmesi daha yeğ görülmüştür. Bu bakış açısının dönemin karşı çıkan erkeklerin görüşlerini yansıttığını söylemek doğrudur. Aynı gazetede Mehmet Fahrettin ise kadınların tıp eğitimi almasını erkek doktorlardan çekinen kadınlar için gerekli görmekteydi. Kadının doktor olabilmesini destekleyenlerin dahi kuvvetli gerekçe göstermek zorunda hissetmeleri de dönemin düşünce yapısını ortaya koymaktadır. Yani kadın sadece diğer kadınlar erkek hekime gidemediğinden veyahut çocuk yetiştiren kişinin bilgili olması gerektiğinden kaynaklı okuyabilir ya da çalışabilirdi(16).

Ülkemizde kadınların doktor olması tartışma halindeyken doktor ihtiyacı zamanla farklı çareler düşündürmüştü, dışarıdan tabibe getirilmesi dahi gündeme gelmiştir(10). 03.03.1910'da Hatice Binnaz yazısında doktor ihtiyacı giderilmesi için tedbirleri özetlemiştir:

"İstanbul'a Avrupa'dan kadın doktorlar gelmeğe başlamış ve hükümet memleketlerimizde san'atlarına izin verecekmış, durum erkekleri ziyadesiyle rahatsız etmiştir. Avrupa'da pek çok doktorlar var, köylerde dahi bulunan doktorluk mektepleri her yıl hekim yetiştiriyor, mektebler birer kuluçka gibi çalışıyorlar. Bizdeki askeri ve mülki mekteplerden yetişen doktorlar nüfusun ihtiyacını gidermiyor. Bunun için memleketimiz ecnebî hekimlerle dolmuş-dolacaktır." Binnaz, para kaybedecek doktorlarımızın durumdan hoşnut olmadığını, gelecek ecnebi hekimlerin köylere gitmek istemeyeceğinden tenha yerlerin, hatta mühim ve büyük kazaların yine hekimsiz kalacağından sıkıntının çözülmeyeceğini belirtmiştir. Ayrıca ülkemizde can alıcı sıtma-tifo-frenji-sâir marazların olduğu, bunların yurt dışından hekim getirmekle değil, çokça kadın-erkek demeden doktor yetiştirmekle çözülebileceğini belirtmiştir. Teşhisin önemine değinen Binnaz, tene değerek muayenenin önemli olduğunu, kadınların erkeklere kendilerini çıplak göstermekten ar ettiklerini, kadın istese eşlerinin izin vermediğini belirterek şöyle devam etmiştir: "...görmek, tutmak, kokmak, dokunmak gibi tabiî hisler kadınlarda erkeklerden ziyâde mevcûddur. Kadınlar, çabuk görürler, dokununca tiz anlarlar, tabi'aten daha şefkatli, merhametlidirler, teselli de virebilmekdirler, hastanın "kuvve-i ma'neviye"sini artırabilirler. Bunları kadın yapmağa muktedirdir... Bu yüzden biz kadın doktor yetiştirmeliyiz, yoksa ecnebiler memleketimizde işe başlarlarsa Avrupa'da çok doktor kadın bulunduğundan Türkiye'de iş bulabildiklerini gördüklerinde 7 sürü ile memleketimize gelirler, doktorlar çoğalır, ecnebiler kazalara da gitmez, İstanbul doktorla dolar. Oysa, ülkemizde tabibe yetişirse kazalar, köyler hekim bulur, bîçare köylülerimizin marazları ortadan kalkar." Yazısında Binnaz ayrıca ülkemiz kadınlarının tabibelikte yararlık göstereceğine inancını ve ecnebiden doktor getirilmesine olan karşı

duruşunu uzun uzun gerekçeleriyle tartışmıştır(17). Merkez ve taşradaki hekim ihtiyacı 1900'lerde Sadaretin ve Padişahın çalışmalarıyla giderilmeye çalışılmış, ancak çözüm adına kadın hekim yetiştirmekten bahsedilmemiştir(18). Kadın sermuharrir Nuriye Ulviye'nin çabalarıyla çıkarılan Kadınlar Dünyası Dergisi kadınların okuyup çalışmasının yanında tabibe olmalarıyla ilgili yoğun propagandalarıyla bilinmektedir. Dergi çabalarıyla kadınlara yönelik İnas Darülfünunu kurulsa da bu Darülfünun 'da kadın tabibeler için bir sınıf açılmamıştır. Ancak Darülfünunun açılması tabip olmak isteyen kadınların adımlarını cesaretlendirmiş, konuyla ilgili söylemlerin hararetlenmesini sağlamıştır. Dergide meslek sahibi kadınlar tanıtılmış, fotoğraflarına yer verilmiştir. Dergide ülkemizde yasallaşan durumlarla birlikte, gerçekleşmesi istenen gelişmelere ecnebi ülkeler örneklenerek yer verilmiştir. Paris'e Dış doktorluğu tahsiline giden Belkis Mahmut 1914 senesi 138 numaralı sayısında, Viyana tıba giden Seniha Hanım 1918 senesi 167 numaralı sayısında tanıtılmıştır. Bu paylaşımlar tıba yönelimi arttırmakta, ülkemizde eğitim almaları için mücadelede de kadınlara cesaret sağlamaktaydı.

Kadınlar Dünyası Dergisi'ndeki Kadın ve Tababet yazısı mücadelede oldukça önemli olup, yazıda kadınların hekim olamamasından kaynaklı ülkemizin noksanlığına değinilmiş, kadınların zevçleri yüzünden tedavi göremedikleri şu örnekle açıklanmıştır: "İstanbul'un en namuskâr, hazık

doktorlarından birini hastaya çağırmişlar, hastanın zevci doktoru selamlikta kabul edib hastalığı tarife kalkmiş. Doktor hastayı muayene etmedikçe teşhis edip ilaç yazamayacağını söylemiş. Zevç herkeslere danıştıktan sonra doktoru hasta zevcesinin yanına götürmeğe razı olsa da zevcini yerde serili kafası da kapalı bir yatağın içinden sorularla tedavi etmesini istemiş. Doktor maskaralığa dayanamayıp gitmiş, iki ay sonra hastanın vefat ettiğini öğrenmiş." Yazar, yöneticilere şöyle seslenmiştir; "böyle olaylardan İstanbul'da insanlar ölmekte, Anadolu'da ise daha çok, insaf ediniz, kadınlarımızı tıbbiyeye alarak nüfustaki eksilmeye, zaiyata dur deyiniz."

Rusya'da Türkçe gazete "Akyol"un muharririnin refikası Sofya hanımın Petersburg tıp mektebini okuyacağı, hanımın ilk tabibe olmadığı, Rusyalı hemşerilerimizden doktor unvanı alan, muvafakiyet kazananların olduğuna değinilen yazıda Rusyalı İslam hemşerilerimizin takdir ve gıptaya layık görüldüğü belirtilmiştir. Bir örnekte Paris'te dışçilik tahsili gören hukuk cemiyetinden Belkis Mahmut üzerinden verilmiş, bu hallin devamlılığı dilenmiştir.

Dergi yazısına; "...maarif nazırının Müslüman kadınların tıbbiyeye alınacağı beyanının bir an evvel gerçekleşmesi, tıp ile kadınlık arasındaki seddin yıkılması, yüzlerce hemşirelerimizin ölmemesi, yavruların yetim ve sefil kalmasının önüne geçilmesi" istekleriyle son vermiştir(19) (Resim 1).

Resim 1. Kadın ve Tababet. Kadınlar Dünyası Dergisi.

Tartışmalar sürerken devlet, Sıhhiye Meclis-i Umumisi Dr. Adnan (Adıvar)'ın başvurusuyla hanımların tabibelik eğitimi alabilmelerine olanak sağlamıştı. 1917'de nezarete başvuruya sağlanan duruma göre: Osmanlı ülkesi sınırlarında kadınlar, hekimlik ve yan dallarının icrasını yapabileceklerdi. Uygulamaya geçirilemeyen durumdan sonra

aynı yıl kadınlarla ilgili düzenlemeler için sadaret ve diğer bazı makamların gayretleri sürmekte, tartışmalar artmaktaydı(9,18,19). Sabiha Zekeriya(Sertel), Muhtelit Tedrisat Meselesi adındaki yazısında; "...Nazır Beyefendi kadınların tahsiline, doktorluğuna taraftardır ancak toplumun bunu hazmedemeyeceği, memleketteki ahlak

buhranlarıyla ve konuyla ilgili kanun olmadığından kabul edilemeyeceğini düşünmektedir.”(10) diyerek dönemin siyasetine atıf yaparak durumu üç başlıkta açıklamıştır:

Birincisi toplum bu durumu kabul edebilecek mi? Ona göre; *“..genel fikri temsil eden zevat akıl ve mantık, ilim ve irfandan yoksun kişilerse hissi hareket ederler. Harpte yaşanan zaruretler kafeste yaşayan kadını cemiyete katmıştır. Kadın umumî hayata kısmen olsun iştirak etmiş, toplum bunu hissene kabul etmişti. Çünkü toplum vicdanına hiç bir şey cebren kabul ettirilemez. Halkın ruhunda yaşayanlar bir şekilde doğar, tene işler. Aksi takdirde her fikir yerleşmekte zorlanır”*, demiştir. Ayrıca; *“artık yeni bir dönemin başladığı, tarihin dönüm noktasında olduğu, şimdiki devrin intikal devrine isabet ettiği, eski ahlak düsturlarının değiştiği, yeni ve esaslı bir ahlak akidesinin gerektiği belirtilmiştir. Değişimi ancak zamanın yapabileceği, ahlakın değişmesi için de toplumsal vicdana gerek duyulacağına”* vurgu yapan Zekeriya, tıbbiyede erkeklerle aynı sınıfta ders görecektir hanımlarda bu değişimin gerçekleştiğini belirtmiştir. Tıp tahsili yapacak kadar fikren yükselen kadının bu buhrandan daha az müteessir olacağı, meseleyi münferitlikten çıkarıp, kadının hayata iştirak edip etmemesi olarak bakılmasının doğru olacağını belirten Zekeriya, erkeklerin aslen toplumda kadın erkeğin yan yanılığına karşı olduklarını söyleyerek şöyle serzenişte bulunur; *“..ülkedeki kurumlar değişmekte, yarın Amerikalıların açacakları fakülteden çıkacak hanımlar doktor olduktan sonra bizim kadınlarımızın günahı ne?(20).*

Zekeriya'nın üçüncü vurgusu kadınların doktor olmasıyla ilgili tekâmül kanunu üzerinedir. Birlikte tahsil yapmanın kanuna niçin muvafık olmadığını kamuoyuna bir soruyla yöneltmekte, mühim olan noktanın kadının bu dereceye yükselip yükselmediğine bakmak ve kadının geldiği yere itimat etmek olduğunu vurgulamaktadır. Aksi durumda kadınlar yararlı olmaktan mahrum edilir ki bu, ülkemiz için affedilemez bir suç olur, diyor Zekeriya sözlerine, nazır beyin çare

bulacağına olan güvenini dile getirerek son vermiştir(20).

1919'da ise Tıp Fakültesi muallimlerinden Dr. Galip Ata Büyük Mecmua'da *“Tedrisat münakaşası Hanımların tıp Tahsili-Tıp tahsil etmek isteyen hanımlara”* başlığıyla tabip olmak isteyen kadınlara cesaret vermiş, kadınların yanında bir tavır izlemiştir. Ata, hanımların Tıp Fakültesine alınacağıyla ilgili söylentilerin bulunduğunu, bunun en tabii şey olduğunu belirtmiştir. Ata, olaya kadın erkek şeklinde değil insan olmak yönünden yaklaşarak; *“insanların bir kısmına tabipliği haiz görüp diğer kısmına mahrum bırakmanın yanlışlığına, hak olmayan fikrin mağlup olacağına, fakültenin şimdilik prensip itibariyle karar verdiğini, hanımların tıba kayıtlarının bir müddet daha tehir edilebileceğini, henüz münasip bir havanın olmadığını”* belirtmiştir.

Ata'nın bahsettiği düzenleme burada hatırlanacak olursa; *“tıp tahsiline heveskâr kadınların da icra-yı tababet etmelerine müsaade itası”* başlığını taşımakta, dönemin kayıtlarında şöyle açıklanmaktadır; *“Memaliki Osmaniyede usul-u umumiyenin tanzim olacak takib edecek etibba idareten tayinleri hususundaki ehemmiyet binaenaleyh bu meyanda sâir şubeler ictimayada bulunduğu gibi fen-i tib tahsiliyle hevesli kadınların da icra-ı tababet etmelerine müsaadesi kılındı. Varakların 14 Muharrem 224 tarihli ve 41 numaralı tezkire-i devletleri meclis-i vükelada usulü itası nizamname hususuna tatbik etmek üzere Osmanlıda kadınlarında erkekler gibi tababet ve yan dallarının icrasına uygun görülen terfi-i hümayuna salınması takdir kılınması hususuna ibtası müsaadesine”* denmiş ancak karar uygulamaya geçirilememiş, konuyla ilgili tartışmalar devam etmiştir(10,21,22).

Ata yazısında, hanımların tıp tahsil etmesinin lehinde veya aleyhinde bulunmayı amaçlamadığını, ancak aleyhinde bulunanların ahlaki endişelerinin yersiz olduğunu belirtmiştir. Dönemdeki diğer gazete ve yazarlardan farklı olarak Ata; *“tıp tahsilinin uzun ve fakülte mevkiinden dolayı uzakta olduğunu, azim ve sebat gerektirdiğini, kadınların bunun bilincinde tercih yapmasını”*

belirtmiştir. Dr. Galip Ata, hekimlerden beklenen meziyetleri sıralayarak tıp tahsiline heveskâr kadınların kararları için tıp tahsilinin zorluklarını da sıralamış, karşılaşılabilecek durumlara hazır olmaları gerektiğini belirtmiştir(22). İstiklal Harbi sürerken İkdâm'da "Tabibelik" adındaki yazıda harbin yol açtığı durumun ardından tabibelik üzerine fikirler ortaya konmuştur. Buna göre; "...cihan harbi insanlığı çok çalışmak zorunda bırakmış, sadece yenik milletler değil, galipler dahi ilerlemeyi yıllarca durduran harpten zararlar görmüş, telafî için paçalar sıvanmıştır. Ülkemizde bu ilerleme sürat ve ehemmiyetle olmalıydı. Toplumlarda artık hiçbir millet, vazifelerini yalnız bir sınıf/halka bırakarak terakkide bulunan diğer milletlere yetişemezdi." Yazıda ayrıca; "toplumun bir kısmı alıkonulursa dumura uğrar, nüfusun yarısından ziyadesini oluşturan kadınları vazifesiz bırakmak, atâlete sevk etmek bu yüzden yanlıştır, kadınların içtimai hayata girmeleri ise zaruridir. İçtimai mesleklerden tababet için ülkemizde tabibenin olmadığından, hatta Anadolu'da nahiyelerde, kasabalarda, kazalarda tabibin dahi olmadığı" belirtilmiş, "sancaklarda, vilayet merkezlerinde bir belediye hekimi bulunabilse bile göz-kulak-sinir mütehassısları bulmanın imkânsız olduğu, İstanbul'da aynı durumun geçerli olduğuna" vurgu yapılmıştır. Yazar yazısına Yunanistan Pargos Ellas'da bulunduğu sıradaki gözlemlerine yer vererek, mütehassısların şöhretlerine göre ücret aldıklarına değinmiş, Yunanistan'ın nahiyelere yetecek kadar hekim gönderebileceğini, Osmanlı mülküne dahi gönderebilecek kadar tabip yetiştirdiğini, Venizelos'un (10) Atina Fakültesi diplomalarının bizce muteber tutulmasını "Sevr" anlaşmasına bile eklettiğini üzülererek, belirtmiştir. Yazar ayrıca "İslam'da Tabibe Var mıydı?" sorusunun cevabını "Yalnız İslam'da değil bütün milletlerde var idi!" diye yanıtlamış, beraberinde içtimai ihtiyaçların karşılanmasını aksi takdirde yaşama hakkının dahi kalmayacağı, bu yüzden kadınlara açılan darülfünun kapılarının tekrar kapanmasının yanlış olacağı belirtilmiştir. Yazıda birkaç sene önceki gazetelerdeki kadınların doktorluk yapmasında engel gösterilen fizyoloji ve ruhiyelerinin uygun olmadığı eleştirilerine değinilmiş: "Her medeni

memlekette kadınlar bu sanatı yapıyorlar, denerek bizdeki Havva kızlarının ve hatta eşlerinin kadınlara tedavi olmayı tercih etmelerinin de bu hususta değişim için yeterli olduğuna" dikkat çekilmiştir. Ayrıca yazar; "zamanında ebe-hemşirelere olan ihtiyaç gibi savaşlardaki durum yüzünden mevcudiyetimizi ve neslimizi koruyabilmek için kadınların hekimlik yapmalarına da ihtiyaç olduğu, ülkemiz için ne kadar tabip yetişirse yetişsin hepsinin iş bulabileceklerini belirtmiş, fakülteden Dr. Akil Muhtar ve Dr. Kemal Cenap gibi tanıdığını söylediği müderrislere seslenerek; tıp medresesi kapılarını hanımlarımıza açacaklarına olan inancının sonsuzluğuna vurgu yaparak" yazısına son vermiştir(23).

Aynı dönemde Kadınlar ve Tababe adlı yazıda, dinimizin ilmi herkese farz ettiği, tababet mesleğinin yalnız erkeklere münhasır tutulamayacağı, mühim bir Meclis-i Ali kararı öncesinde olduğumuzu, tıbbın hanım kızlara açıldığını, ancak karşı çıkanların dudak bükeceklerini, "kadınların yeri, hanelerinin içi, ailelerin bucağıdır" diyerek itirazda bulunacaklarını bildirmiştir. Senelerdir uğraşılan bu başarıyı görmeyen bahtiyarlık olduğunu belirten yazıda Taninle Sabah ser muharrirlerinin memnun olduğu, harbin zaruretlerinin meslek kapılarını kadınlarımıza açtığını belirtilerek bu gazetelerin tutumunun da altı çizilmiştir.

Yoğun insan kaybı ve yoksulluk bulaşıcı hastalıklarla mücadelenin kadın hekimlerin varlığına olan kabulü kolaylaştıracağını belirtilen yazıda; "muharebeden sonra, açılacak sulh zamanına büyük inkılaplar meydana gelecektir. Harpten evvelki(tabibelik istekleri)mücadeleler sonuca kolaylıkla ulaşacağı, erkeklerin inatlarından vazgeçerek itirazı bırakacakları" düşünülmüştür. İngiltere'nin geçirdiği aşamalar sonrasında Almanya, Avusturya-Macaristan'da da kadınların girmedikleri bir iş kalmadığı, bu ülkelerde harbiye nezaretlerinden fabrikalara kadar kadının görünür olduğuna dikkat çekilmiştir. Harb sırasında posta, telgraf, maliye nezareti gibi yerlerde kadınlardan istifade edilmeğe başlandığına değinilen yazıda, yine İnas Darülfünundaki rağbet ve gayretlerine bakıldığında kadınlarımızın

hayata dâhil olmak istediklerini alemen görebileğimize, harble birlikte devletlerin kadınların önem vermek zorunda olduğunu fark ettiğine, bizlerin kadınlarımızdan mesaide istifade etmek ve vatanımızın bir an evvel refahını sağlamak zorunda olduğumuza, harbde köy-kaza-naheyelerdeki yaralılarda kızlarımızdan faydalanmamızın olumlu sonuçlarına yer verilmiştir. Yazıda; harp, kadınların eline aldığı işi hallettiğini göstermiş olduğundan kadınlara hukuken ve içtimayen hak ettiği yeri vermenin önemi vurgulanmış, değişen dünya düzeninde kadınların tababet tahsilıyla memleketin her bucağında ilim irfan yaymalarının gerekliliği

yine kadınların Havva hemşirelerine olan mecburiyetleri üzerinden gerekçelendirilmiştir. Buna göre, artık kadın-erkek birlikte cemiyet hayatında bulunabilmeliydi. Ülkemizde erkek doktorların birçok aileye girebilmesinin zorluğu, kadının bu meslekteki ehemmiyetini arttırmakta, böylelikle aslında(11) kadın doktorların sadece sağlığa değil toplumun benimsediği ahlaka da katkı vereceği vurgulanmaktaydı. Ayrıca fakültenin kadınlara açılmamasının memleketi sarsak bırakacağı, harb zamanında düşülen müşkülâtın kadınları tababete teşvikle çözüleceği belirtilmiştir(24) (Resim 2).

Resim 2. Kadınlar ve Tababet. Servet-i Fünun

4. Tartışma ve Sonuç

Türklerde kadınların eğitim ve çalışma hayatına dâhil olmaları zorlu aşamalar ve mücadelelerle doludur. Osmanlı Devleti içerisinde sağlıkta kadının varlığına usta-çırak usulü içinde rastlanmakla birlikte 1827’de II. Mahmut ve Dr. Mustafa Behçet Efendi'nin çabalarıyla açılan Tıphane ve Cerrahane Amire adlı tıp okulunda ve 1839’da Mekteb-i Tıbbiye ile birlikte yenilenene kadar diplomalı sağlık çalışanları içerisinde kadınlar varlık gösterememiştir. 1840’lı yıllardan itibaren Mekteb-i Tıbbiye’de ebe sınıfları açılmasına rağmen kadın hekimler hakkında herhangi bir eylem olmamış, konu gündeme dahi gelmemiştir(10).

Kadınların doktor olmasına karşı bir direnişin olduğu aşikârdır. Bu durum, kadınların ebe, hemşire ya da hastabakıcı olmalarının kolaylığı düşünüldüğünde oldukça zorlu bir süreci içinde barındırmaktadır. Bu direnişte, savunulduğu gibi ahlaki-dini ve toplumsal

olarak kadının yerine olan algı mı etkiliydi, yoksa erkek erkin emir verici bir rolde olan hekimlik mesleğinde kadınları görmek istemediğinden mi kaynaklanmakta olduğunu söylemek oldukça zordur. Ancak ebe ve hemşirelere bu direncin olmaması bizleri erkek erkin kadını kendiyle yan yana benzer konumda konumlayamamasından bu tutumu sergilediklerini düşündürmüştür. Bununla birlikte, sağlığın her alanında kadının haklı var olma mücadelesi sadece toplumun muhafazakâr kesimine karşı gerçekleşmemiş, bazen Darülfünun ‘un hocalarına ve ülkenin aydınlarına karşı da verilmiştir. Bu gibi bahanelerin önüne geçebilmek maksadıyla kadınların tıbbi taleplerinde pek çok gerekçe düşünülmüş; “Kadınların çocuk yetiştirecekleri için kültürlü olmaları, karılarını erkek doktorlara göstermek istemeyenlere bakmaları” gibi gerekçeler öne

sürülerek kadınların en doğal hakları olan hekimliği yapmaları sağlanmaya çalışılmıştır.

Tabibelik serüveni 1922-1923'de kadınların ilk defa fakülteye girmelerine dayanmaktadır(25). Bu gecikme, toplumun kadının toplumsal yaşama katılımını kabul edememiş olması, otorite sahibi erkeklerin otoriter bir meslek olan hekimliği kadınların yapamayacağına inancından kaynaklanmaktaydı. Kadınların beyin ağırlıklarının tartışıldığı, bunun zekâ göstergesi olduğu bir (12) dönemde kadını kendine “eş” noktada konumlayabilmek erkekler için zor bir durumdu. Ebelikhemşirelik ve hasta bakıcılık gibi konumlarda kadın varlığının daha kolay kabul görmesi tam da bu yüzdendi. Bu meslekler bakım ve hizmet sağlayıcıydı. Oysa hekimlik otoriter bir meslek olma özelliği göstermekteydi. Ebe-hastabakıcı olabilme adına atılan bu adımlar, tabibelikte gecikse de tabibelik isteyenlerin önünü açan, seslerini yükselten, emsal göstermelerini sağlayan bir ortamı da sağlamıştır. Ayrıca harp sırasında yoğun yararlılıklar gösteren ebe-hemşire ve hastabakıcılar, kadının da artık içtimai hayatta erkeklerle yan yana olabileceklerini göstermiş, hem hizmet verdikleri sırada hem de sonrasında içtimai ve ahlaki kayıp yaşanmaması kadının daha görünür olmasını ve bir adım daha ileri gidilerek hekim dahi olabilmelerini sağlamıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin üstüste verdiği savaşlar büyük bir insan kaybı yaşanmasına sebep olmuş, devlet yeni bir oluşuma gitmek zorunda kalmış, kaybettiği kaybı gidermede kadınların da fayda sağlayabileceğini savaşlardaki kadın etkisinden tecrübe etmiştir.

Toplumda yavaş yavaş hâkim olmaya başlayan “İyi yetişmiş çocuk eğitilmiş kadın sayesinde olur” düşüncesi, kadınların gerekçesiz okumaları önünde engel olduğunu düşündürse de dönemin ahlaki yapısını aşmada bu fikirler araç görevi üstlenmiş, ilk zamanlardaki kadın hekim karşıtlığını engellemede etkili olmuştur(10).

Kadının tüm dünyadaki yeri-ülkeminin kadınlarının hak talepleri, erkek doktoru hanesine almayan aile erkekleri ve yahut erkeğe kendini muayene ettiremeyen muhafazakâr kadın profili dünyanın harplerle geldiği yerde yeni kadının konumlanma şeklini değiştirmiştir. Osmanlı'nın son dönemlerinde fikirsiz hazırlığı, tartışmaları meydana gelmiş olan tıp fakültesinde erkeklerle birlikte okuyabilecek kadın fikri, Kurtuluş Savaşı'nın son bulduğu 1922-1923 eğitim-öğretim yılında sonuca ulaşmış Türk kızları; önce Darülfünun Tıp Fakültesi'nde, zamanla ise klinik direktörlüğü, rektör-bakan gibi görevlerle sağlık ordusunda yerlerini almışlardır(26).

Cumhuriyetimizin 100.yılı kutladığımız bu anlamlı yılın kadınlarımızın Tıp Fakültesine girişlerinin 100. yılına denk gelmesi Türk kadınının bu hak arayışlarını daha anlamlı kılmaktadır. Ayrıca bu çabalar Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk'ün de en büyük toplumsal çabaları içerisinde olan Türk kadınına eğitimde, iş sahasında ve haklarda fırsat eşitliği sağlayan görüşleri ve gayretlerinin de ilk nüvesini oluşturmaktadır.

KAYNAKLAR

1. Sarı, N. Osmanlı Sağlık Hayatında-Kadının Yeri, Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları, 2-3. 1996/97.
2. Demirsoy, N, et.al. A Female Surgeon in The 17th Century: Küpeli Saliha Hatun and an Evaluation of Consent Forms Related to Her Surgeries, Konuralp Tıp Der 2019;11(3): 468-474.
3. Emiroğlu, A. Öztürk, H. Türk Kadın Sağlık Çalışanlarının Çalışma Hayatına Dâhil Olmalarının Tarihsel Süreç İçerisinde İncelenmesi, Tarihin Peşinde, 2022. (28): 33-42.
4. Tanin Gazetesi. Numru 6, 24 Temmuz 1324 (1908), s. 3; Tanin. Numru 30, 17 Ağustos 1324,s. 2.
5. Öztürk, C. Rüşdiye, TDV İslâm Ansiklopedisi 2008; (35):300-303.
6. Tanin Gazetesi. Hâlide Sâlih. Nûr-i Osmâniye: kadınlar için, 27 Teşrin-i Evvel 1324-31 Teşrin- i Evvel 1324(1908), No. 103. s. 2.
7. Tanin Gazetesi. Numru 2191, 25 Ocak 1915, Sayfa 4; Tanin. Numru 2191, 22 Ocak 1915, Sayfa 4; Tanin. Sayı: 3078, 5 Temmuz 1333, Sayfa 4; Tanin. Sayı: 3182, 22 Teşrin-i Evvel 1333.
8. Tanin Gazetesi. Numru 2191, 25 Ocak

- 1915, Sayfa 4; Tanin, Sayı: 3078, 5 Temmuz 1333, S.4; Tanin, Sayı: 3182, 22 Teşrin-i Evvel 1333, Sayfa:1-4.
9. Tanin Gazetesi “İnas Darülfünunu Mezuneleri”, Sayı: 3147, 15 Eylül 1333. Sayfa 3; Tanin, “İlk Darülfünun Mezuneleri”, Sayı: 3078, 5 Temmuz 1333, s.4
  10. Öztürk, H. Emiroğlu, A. Osmanlı Devleti'nin Son Dönemleri ile Cumhuriyet'in İlk Dönemlerinde İlk Kadın Hekimlerin Türk Sağlık Sistemine İştiraklerinin Döneme Yansımalarının Değerlendirilmesi: Geleneksel Araştırma, Türkiye Klinikleri J Med Ethics. 2023;31(1):34-43.
  11. Ulucan, M. Kırıkkale Üniversitesi Tıp Fakültesi Adli Tıp Anabilim Dalı Adli Tıp Kurumu Ankara Grup Başkanlığı Morg İhtisas Dairesi'nde 2014-2018 Yılları Arasında Otopsileri Yapılan Kadın Ölümünün Adli Tıbbi Ve Sosyodemografik Özelliklerinin İncelenmesi, Dr. Murat Ulucan Uzmanlık Tezi Kırıkkale 2020.
  12. Ahmet Mithat Efendi. Diplomalı Kız, (Haz. Fatih Andı.) TDK Yayınları, Ankara 2003.
  13. Ahmet Mithat. Tabibeler, Tercüman-ı Hakikat, 18 Teşrinievvel 1890.
  14. İkdâm Gazetesi. Numru: 2704, 31 Kanun-i Evvel 1901, s.3; İkdâm. Numru: 2834, 10 Mayıs 1902, S.3.
  15. İkdâm Gazetesi. Numru: 4798, 9 Teşrin-i Evvel 1907, s.2; İkdâm. N. 4859, 9 Kanun-i Evvel 1907, s. 1.
  16. Ferid Vecdi. “Müslüman Kadını”, Sırât-ı Müstakîm, Sayı.4-10, s.57; Mehmet Fahreddin. “İza lem testeh fesna' mâ şî'te”, Sırât-ı Müstakîm, S.158 (21 Ramazan 1329), s.30.
  17. Hatice Binnaz. Mülhakat (Gazetesi, Nazilli) 2, No: 32-119 (3 Mart 1910):1-2.
  18. Başbakanlık Osmanlı Arşivi. BEO, 1554 / 116516.
  19. Kadın ve Tababet. Kadınlar Dünyası Dergisi, 1. Sene. Sayı.134, 21 Mart 1914.
  20. Sabiha Zekeriyâ. İfham Gazetesi, Numara 44, 15.09.1919, s:2.
  21. Başbakanlı Osmanlı Arşivi. Sıhhiye: İD/6; Yer Bilgisi: 4535-340083.Belge Tarihi: H-19-12- 1336. Kurum: BEO.
  22. Galip Ata. Muhtelif Tedrisat Meselesi-Hanımların Tıp Tahsili. Büyük Mecmua. Teşrinievvel 1919.
  23. İkdâm Gazetesi. No. 8795, 7 Muharrem 1340/1921, s.1.
  24. Servet-i Fünun Dergisi. Kadınlar ve Tababet, Cilt 53, Sayı 1359, S.156.
  25. Etker, Ş, Dinç, G. The First Female Surgeons Of The Republic. Yıldırım N, editör. *Sağlık Alanında Türk Kadını, İstanbul: Novartis Yayınları, 1998.*
  26. Emiroğlu, A. Öztürk, H. İlk Kadın Sağlık Bakanı Türkan Akyol ve Türkiye Sağlık Politikalarına Etkisi, *Türkiye Klinikleri J Med Ethics.* 2023;31:118-26.

Ethics

Copyright Transfer Form: Copyright Transfer Form was signed by all authors.

Conflict of Interest: No conflict of interest was declared by the authors.

Financial Disclosure: The authors declared that this study received no financial support.